

6. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / Відп. ред. Я. М. Шевченко. – Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2007. – 627 с.

7. Зелінський А. До питання про поняття «пацієнт» // Університетські наукові записки. – 2006. – № 2. – С. 139–143.

8. Стеценко С. Г., Стеценко В. Ю., Сенюта І. Я. Медичне право України: підручник / За заг. ред. д.ю.н., проф. С. Г. Стеценка. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 507 с.

The article explores some civil law characteristics of the right to health care in Ukraine. The legal criterion for distinguishing individual non-property rights of a person in the sphere of medical assistance delivery is provided by the author. The civil law definition of the term "Patient" is stated.

В статті розглядаються деякі цивільно-правові характеристики права на медичну допомогу в Україні. Автор пропонує юридичний критерій для личних немайнових прав фізичного лица в сфері надання медичної допомоги. Дано цивільно-правове визначення поняття «пацієнт».

РОЗУМІННЯ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВ ОСІБ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Мічурін Є. О.,

доктор юридичних наук, професор,

провідний науковий співробітник відділу проблем приватного права НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Кожевникова В. О.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри охорони інтелектуальної власності

цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ

У статті досліджуються особливості обмежень у цивільному праві в різних аспектах. Автори визначають, що виявлені обмеження пронизують різні підгалузі цивільного права. Обмеження прав розглядаються у різних аспектах, зокрема як механізм, що сприяє формуванню правомірної поведінки особи.

Ключові слова: обмеження в цивільному праві, механізм правового регулювання, цивільні правовідносини.

Поступовий розвиток сучасного цивільного законодавства пов'язаний з подальшим вдосконаленням механізму правового регулювання, в якому обмеження посідають певне місце. Останнім часом вчені дедалі більше приділяють увагу теоретичній розробці проблем, пов'язаних із обмеженням цивільних прав. Незважаючи на це, вказана тематика потребує подальшого розроблення для більш повного розуміння природи обмежень прав осіб. Такі обмеження притаманні механізму правового регулювання. У ньому обмеження втілюються задля сприяння формуванню правомірної поведінки в особи. Додержання обмежень особами має йти на користь суспільству. Утім залишається відкритою проблема того, в яких аспектах слід розуміти категорію «обмеження» у цивільному праві, як вони впливають на зміст цивільного права та правовідносини. Виникає необхідність доктринального дослідження різних аспектів розуміння категорії обмежень в цивільному праві.

Останнім часом дослідженню проблематики категорії обмежень в цивільному праві приділялася певна увага. Серед праць зі вказаної проблематики слід відзначити праці О. Ю. Косової «Проблеми обмеження особистих немайнових та майнових прав у сімейному праві» (2005) [3], Н. А. Гуляєвої «Проблеми здійснення особистих немайнових та майнових прав неповнолітніх» (2011) [4], Є. О. Мічуріна «Межі та обмеження майнових прав фізичних осіб» (2009) [5]. Більшість із зазначених наукових досліджень стосувалось того чи іншого аспекту розуміння обмежень у цивільному праві в цілому, окремих цивільних прав, зокрема у сімейному праві. Кожен з вказаних дослідників більш уваги приділяв власному баченню категорії «обмежень» у праві, утім про різні аспекти розуміння цієї категорії, що просувало б її цілісне розуміння, майже не йшлося. Тому вбачається за необхідне проаналізувати сучасний стан розроблення проблематики обмежень та дослідити різні аспекти розуміння обмежень.

Мета цієї статті – виявити особливості обмежень прав осіб у різних аспектах їхнього розуміння та виявити їх вплив у різних проявах цивільного права (об'єктивного, суб'єктивного). Завданнями є аналіз доктринальних підходів до категорії обмежень в цивільному праві, дослідження тенденцій формування різних аспектів їхнього розуміння, зокрема, дії обмежень у механізмі правового регулювання, визначення їхнього впливу на суб'єктивне цивільне право.

Щодо визначення локальної проблеми, то вона стосується змісту обмежень у праві, адже різні аспекти їхнього прояву ще недостатньо досліджені. Доведення існування обмежень у механізмі правового регулювання залишає проблему їхнього впливу на суб'єктивне цивільне право. Все це впливає на зміст категорії обмежень у цивільному праві. Як зазначає І. С. Канзафарова, для правознавства проблема категорій є однією з гострих проблем.

З використанням понять, точніше – правил оперування поняттями, пов'язані великі досягнення правознавства, такі як точність формулювань та надійні дедуктивні висновки [1, с. 63]. На сьогодні є різні аспекти тлумачення категорії обмежень у праві.

У різних галузях права обмеження мають специфіку. Очевидно, що у праві обмежується не сама особа, а її права. Навіть якщо йдеться про обмеження чи позбавлення волі як кримінальне покарання, йдеться про обмеження права вільного пересування особи у просторі. Отже, право особи на пересування може обмежуватися за вироком суду, якщо особа вчиняє кримінальний злочин. На відміну від кримінального права, у цивільному праві обмеження є не санкцією, а превентивним заходом, щоб запобігти порушенню інтересів суспільства чи інших осіб. Так, обмеження на перепланування у багатоквартирному будинку запобігають руйнуванню житла та сприяють охороні інтересів сусідів. Тобто у цивілістиці йдеться, передусім, про обмеження певних прав, але і це буде не повним визначенням цієї категорії. Обмеження в цивільному праві є також і обмеженнями права вибору для особи діяти на її власний розсуд, що встановлено нормою цивільного права. Ці складові категорії «обмежень» надають можливість зрозуміти їхню сутність та завдання у праві. Все інше: обумовленість обмежень, юридична техніка їхнього встановлення, мета можуть бути різними залежно від зміни політичних, економічних умов, що складаються у державі. Адже право є надбудовою економічних базисних відносин. Політика ж, у свою чергу, певним чином визначає економічні засади діяльності держави.

Утім, підіймаючи проблему обмежень у різних аспектах їхнього розуміння, ми виходимо з генеральної ідеї про те, що право пронизано обмеженнями з точки зору не їхньої тотальності – говорити так у правовій державі не можна. Мається на увазі, що обмеження стосуються окремих цивільних прав, їхньої широкої гами з різних інститутів цивілістики. Обмеження так чи інакше прямо чи опосередковано впливають на об'єктивне, суб'єктивне цивільне право, цивільні правовідносини.

Обмеження у цивільному праві щодо його інститутів виявляється, зокрема, щодо речових прав. Так, обмеження власників житла зобов'язують їх не проводити демонтаж внутрішніх комунікацій, не переобладнувати житло, якщо це порушує будівельні норми і правила, без відповідних дозволів; дотримуватись санітарних, пожежних, епідеміологічних норм та правил, що впливає з ч. 2 ст. 383 ЦК України. У договірному праві існують обмеження соціальних потреб при встановленні індикативних прав, регулюванні цін на житлово-комунальні послуги тощо (зазначимо, що не завжди ці тарифи відповідають економічно обґрунтованим розрахункам). Характерними є обмеження в інституті недоговірних зобов'язань. Наприклад, ст. 1204 ЦК України врегульовує обмеження обсягу відшкодування шкоди, заподіяного фізичною особою, незалежно від її матеріального стану, крім випадків, коли шкода заподіяна злочином. Обмеження майнових прав постраждалої особи полягають в зменшенні для неї компенсації (обмеження розміру відшкодування). У спадковому праві існують обмеження щодо позбавлення права на спадкування осіб, які перебували на утриманні спадкодавця. Таким чином, кожний інститут цивільного права має обмеження, які встановлюються щодо окремих прав.

На високому науковому рівні аспект розуміння обмежень цивільних прав в механізмі правового регулювання вже був раніше доведений.

О. А. Підпригора зазначив, що ще за давньоримських часів встановлювались обмеження завдяки дозволу: там можна було власнику п'яти рабів відпускати одного, власнику десяти рабів – двох, а взагалі не більше трьох рабів [2]. Тобто спочатку йде дозвіл, а невідривно від нього – обмеження: не можна звільняти більше трьох рабів взагалі, незалежно від кількості рабів у рабовласника.

Сутність механізму правового регулювання щодо обмежень майнових прав фізичних осіб являє собою засновану на правових принципах систему правових засобів: велінь, дозволів, заборон, що встановлені в нормах актів цивільного законодавства та окремих індивідуальних установлень в актах застосування права, спрямованих на ускладнення здійснення суб'єктивних прав з урахуванням прав інших уповноважених осіб та суспільних інтересів.

Утім зрозуміти обмеження у цивільному праві (як і будь-яке юридичне явище) важливо з різних аспектів. У філософсько-правовому розумінні можна навіть стверджувати, що обмеження прав є там, де взагалі є право. Адже право однієї особи нерідко породжує обмеження вільного розсуду іншої особи діяти у сфері юридичного панування першої. Далі, розвиваючи попередню філософсько-правову ідею – що обмеження прав є там, де є право, дослідимо з цієї позиції обмеження у цивільному праві.

Право взагалі та цивільне зокрема мають різні форми існування. *Позитивне (об'єктивне) цивільне право* може існувати як у нормативних джерелах у письмовому вигляді – цивільному законодавстві, так і міститися у правових звичаях. Саме позитивно-правове розуміння обмежень у цивільному праві надає можливість досліджувати їх з точки зору механізму правового регулювання. *Суб'єктивне цивільне право* існує тоді, коли особа здійснює передбачену чи незаборонену цивільним правом поведінку, реалізуючи свій інтерес, виявляючи у реальних правовідносинах моделі поведінки, закладені у цивільному законодавстві.

Важливий аспект існування цивільного права ми бачимо у цивільних правовідносинах. Тут поєднуються об'єктивне (передбачене законом) та суб'єктивне цивільне право.

Оскільки у змісті цивільного права закладені певні обмеження, вони опосередковано (через дію закону щодо правовідносин) виявляються й при здійсненні цивільних прав, а також і у цивільних правовідносинах.

Отже, є підстави класифікувати обмеження цивільних прав на об'єктивні та суб'єктивні. Стверджувати, що обмеження є лише інструментом об'єктивного права – лише частина істини. Інша полягає у тому, що цивільне право існує в реальних правовідносинах. Від'єднати одне від іншого – об'єктивне цивільне право від суб'єктивного – можна доволі умовно. Це дві важливі грані чи сторони одного явища, правової дійсності, цивільного права як такого у різних аспектах його прояву. Якщо з філософської точки зору обмеження права є там, де є право, то чи можна говорити про обмеження на стадії суб'єктивного цивільного права? Вважаємо, що такий підхід теж має право на існування. Тоді розуміння обмежень лише як ланки у механізмі правового регулювання не стає єдино можливим. Адже у суб'єктивному цивільному праві, при здійсненні власних суб'єктивних цивільних прав, особа теж «вимірює» свою поведінку із правовими приписами, якими встановлені обмеження (психологічна концепція обмежень у праві).

Отже, обмеження можливо розглядати в об'єктивному та суб'єктивному розумінні. В об'єктивному розумінні обмеження у цивільному праві можуть досліджуватись як складова частина механізму правового регулювання, що як результат такого регулювання вміщується в окремих нормах цивільного законодавства. В суб'єктивному розумінні обмеження виявляються у поведінці суб'єкта цивільних прав, оскільки він ці права здійснює з урахуванням встановлених в законі обмежень, що мають суб'єктом враховуватись. Розуміючи ці обмеження, учасник цивільних правовідносин буде свою поведінку з урахуванням таких обмежень. Так, власник квартири, здійснюючи своє суб'єктивне цивільне право на розпорядження цим житлом, має враховувати існуючі обмеження. Якщо обмеження щодо перепланування житла у багатоквартирному житловому будинку, які встановлені в інтересах інших жильців (сусідів), ним при здійсненні суб'єктивного цивільного права ігноруються, це може призвести до виникнення шкоди і подальшої цивільної відповідальності.

Щодо подальшого поглиблення розуміння категорії обмежень у праві, то на достатньому рівні аспекти окремих різновидів обмежень також є недослідженими. Так, іноді використовується категорія «ліміт» – встановлене дозвільною нормою права обмеження (наприклад, з розпорядження майном) для особи діяти «у встановлених межах», як-от: «продавати не частіше одного разу на рік нерухомість» – інакше встановлено підвищене оподаткування. У законі нині існують комплексні обмеження, коли йдеться про обмеження окремих правовідносин, наприклад, заборона (мораторій) на відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення, що встановлена у Земельному кодексу України. На підставі цього фактично припинені правовідносини вільної купівлі-продажу, міни, дарування, довічного утримання у цій сфері.

Отже, в окремих випадках йдеться про одиничні обмеження, в інших – вони можуть мати системний чи комплексний характер. Останнє – коли йдеться про обмеження у певній сфері правовідносин, які регулюються різними галузями права, наприклад, як земельною, так і цивільною.

Таким чином, обмеження сприяють ускладненню здійснення права одних осіб з метою охорони суспільних інтересів, а також прав інших осіб (сусідів власника, інших співвласників, «слабкої» сторони договору тощо). Обмеження прав сприяють встановленню такої моделі поведінки особи, що йде на користь суспільству чи не шкодить правам інших осіб, суспільним інтересам. Нині слід констатувати існування різних аспектів розуміння обмежень у цивільному праві, які можуть мати місце у механізмі правового регулювання, впливають на здійснення цивільних прав, окремі цивільні правовідносини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Канзафарова І. С.* Теорія цивільно-правової відповідальності : монографія / І. С. Канзафарова. – Одеса: Астропрінт, 2006. – 264 с.
2. *Пидопригора А. А.* Основы римского частного права: учеб. пособ. для юридических вузов и факультетов / А. А. Пидопригора. – К.: Вища школа, 1990.
3. *Косова О. Ю.* Семейно-правовое регулирование отношений по предоставлению содержания членам семьи: дис. ... док. юрид. наук / О. Ю. Косова. – М., 2005.
4. *Гуляева Н. А.* Семейно-правовое регулирование отношений между ребенком и другими членами семьи, не являющимися его законными представителями: дис. ... док. юрид. наук / Н. А. Гуляева. – М., 2011.
5. *Мічурін С. О.* Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект : дис... док. юрид. наук / С. О. Мічурін. – К., НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009.

The article examines the restriction features in civil law in various aspects. Based on the analysis the author determines that the identified restrictions permeate one and all civil law subsectors. Restrictions serve as a mechanism that contributes to good behavior of a person who inures to the benefit of society.

В статье исследуются особенности ограничений в гражданском праве в разных аспектах. Авторы доказывают, что ограничения характерны для различных подотраслей гражданского права. Ограничения прав рассматриваются в разных аспектах, в частности, как механизм, способствующий формированию правомерного поведения лица.